

עין תחת עין

פרשתנו חוזרת על הדין המובא כבר בפרשת משפטים (כד, יח-כ): "וּמִכָּה נִפְשׁ בְּהִמָּה יִשְׁלַמְנָה - נִפְשׁ תַּחַת נִפְשׁ. וְאִישׁ כִּי יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ - כַּאֲשֶׁר עָשָׂה כֵן יַעֲשֶׂה לוֹ... עֵין תַּחַת עֵין שֶׁן תַּחַת שֶׁן... מִיּוֹתֵר לַחֲזוֹר וּלְהַדְגִּישׁ שְׁחִז"ל פִּרְשׁוּ 'עֵין תַּחַת עֵין' - מִמּוֹן. כְּמוֹ שְׁלֹגְבִי בַּהֶמָּה הַנוֹסָחָה "נִפְשׁ תַּחַת נִפְשׁ", פִּירוּשָׁה "יִשְׁלַמְנָה", כִּד 'עֵין תַּחַת עֵין'. אֵין אִנוּ פּוֹגְעִים בְּעֵינוּ שֶׁל הַמִּזִּיק אִלָּא דוֹרְשִׁים מִמֶּנּוּ לַפְּצוֹת אֶת מִי שֶׁנִּפְגַּע עַל יְדוֹ.

מִמּוֹן? הֵאֵם לַכֵּד הַתְּכוּוֹן הַמִּקְרָא אוֹ שְׁמָא הוּצָא הַפְּסוּק מִפְּשׁוּטוֹ בְּאוֹפֶן מוֹחֲלָט? מִתּוֹךְ עֵין בְּמִקְוֵמוֹת שׁוֹנִים נִרְאֶה שְׁצַדִּק פְּרוּפ' מ"ד קֶאֱסוּטוֹ כְּשֶׁטַעַן שֶׁהַתּוֹרָה מִשְׁתַּמֶּשֶׁת בְּנוֹסָח: 'עֵין תַּחַת עֵין', שְׁבִתְרִבּוֹת הַתְּקוּפָה כְּבֵר הוּצָא מִפְּשׁוּטוֹ. לִפְנֵינוּ עוֹד אֶחָד מֵהַבִּיטוּיִים ה'"מֵאוּבֹנִים" שֶׁמִּשְׁמַעוֹתֵם הַמִּקְוֵרִית הַתְּנַדְפָּה וְנִתְנָה מִקוֹם לְאַחֲרָת. אִנוּ מִמְּשִׁיכִים לוֹמֵר 'הַשֶּׁמֶשׁ זֹרְחָה' אוֹ 'שִׁקְעָה', לְמִרּוֹת שֶׁאִנוּ מִשׁוֹכְנֵעִים שֶׁהָאֶרֶץ, הִיא זֹאת הַמִּסְתַּבֵּבֶת עַל צִירָה. עַל מִשְׁמַעוֹת 'עֵין תַּחַת עֵין' אִנוּ יוֹכִלִים לְלַמּוֹד מִדְּבַרֵי הַתּוֹרָה ב'בְּמִדְבָּר' (לֵה, לֵא) "וְלֹא תִקְחוּ כֶּפֶר לְנִפְשׁ רֵצֶחַ אָשֶׁר הוּא רָשָׁע לְמוֹת". רַק הַרוֹצֵחַ לֹא יוֹכִל לַפְּדוֹת אֶת עַצְמוֹ בְּכוֹפֵר, לֹא כִּד הַחוּבֵל בַּחֲבֵרוֹ. כִּד לְמַשֵּׁל, כֹּאשֶׁר שׁוֹר מוֹעֵד נוֹגַח אָדָם וּמִמִּיתוֹ "הַשּׁוֹר יִסָּקֵל וְגַם בְּעֵלְיוֹ יוֹמָת", אוֹלָם "אֵם כֶּפֶר יוֹשֶׁת עָלָיו וְנִתֵּן פְּדִין נִפְשׁוֹ" (שְׁמוֹת כֹּא, כֵּט-ל). הַפִּיצוּיִים הֵם מַעֲיֵין כּוֹפֵר.

'עֵין תַּחַת עֵין' נִכְלָל בְּעִיקְרוֹן כִּלְלִי יוֹתֵר הַנוֹכַח בְּמִקְוֵמוֹת רַבִּים בְּמִסּוֹרֶת הַיְּהוּדִית: 'מִידָה כִּנְגַד מִידָה'. יֵשׁ בְּעִיקְרוֹן זֶה שְׁנֵי יִסּוּדוֹת. הָרֵאשׁוֹן הוּא הַעֲמִידָה "כִּנְגַד" הָרוּעַ, כְּדְּבַרֵי שְׁמִשׁוֹן לְבָאִים לְאַסוֹר אוֹתוֹ כְּדִי לְמוֹסְרוֹ לַפְּלִשְׁתִּים (שׁוֹפְטִים טו, יא): "כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ לִי כֵן עָשִׂיתִי לָהֶם". הַשֵּׁנִי הוּא ה'מִידָתִּיּוֹת', הַמְּבוֹטָא בְּמִילִים בְּהֵם הַשְׁתַּמֶּשֶׁנוּ מִבְּלִי לְשִׁים לֵב: 'תַּחַת', 'כֹּאשֶׁר' ו'כִּנְגַד', הֵן רֹמְזוֹת עַל מַעֲיֵין 'גְּבוּל כְּמוֹתִי' הַחַיִּיב לְרַסֵּן אֶת תְּגוּבַתְנוּ. הַנוֹסָח 'מִידָה כִּנְגַד מִידָה' נִשְׁמַע עַדִּין יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר 'עֵין תַּחַת עֵין' הַנִּשְׁמַע נִקְמָנִי וְאִכְזָרִי. אֲבֵל דּוּוֹקָא בְּגַלֵּל זֶה הַשְׁתַּמְשָׁה הַרְטוּרִיקָה הָאֲנִטִי-יְהוּדִית בְּמִשְׁךְ הַדּוֹרוֹת בְּבִיטוּי 'עֵין תַּחַת עֵין'. חִז"ל לִימְדוּ אוֹתָנוּ שֶׁעֲלֵינוּ לְהַמִּיר אֶת עוֹנֵשׁ הַבֶּשֶׂר בְּכֶסֶף. בְּעֵינֵי נוֹצְרִים רַבִּים הַפְּכָנוּ לְשִׁילּוּקִים הַדּוֹרְשִׁים בֶּשֶׁר בְּמִקוֹם כֶּסֶף. 'עֵין תַּחַת עֵין' הַפְּכָה מִטְּפּוֹרָה הַמְּבַטָּאת אֶת הָאִכְזָרִיוֹת וְהַנִּקְמָנוֹת שֶׁבְּבִרִית הַיִּשְׁנָה, לְעוֹמֵת הַסְּלִיחָה וְהָאֶהֱבָה בְּהֵן מִתְּפָאֶרֶת הַנִּצְרוֹת. נִיגוּד זֶה מִצּוֹי בְּדִרְשַׁת יֵשׁוּ בַּהֲרָה-הָאוֹשֶׁר הַמַּהוּוֹה מַעֲיֵין מַעֲמַד הַר סִינַי אֶלְטֵרְנִיטִיבִי (מֵתָאוֹס, פֶּרֶק 5): "שְׁמַעְתֶּם כִּי נֹאמַר 'עֵין תַּחַת עֵין' שֶׁן תַּחַת שֶׁן'. וְאִנִּי אוֹמֵר לָכֶם אֶל תִּתְּקוּמְמוֹ לְרַשָּׁע, וְהַמְכָּה אוֹתָךְ עַל הַלְּחִי הַיְּמִנִית הִטָּה לוֹ גַּם אֶת הָאַחֲרָת, וְאִשֶּׁר יַחְפוֹץ לְרִיב עִמָּךְ וּלְקַחְתָּ אֶת כּוֹתוֹנְתְךָ תֵּן לוֹ גַּם אֶת-הַמַּעֲיֵל, וְהָאוֹנֵס אוֹתָךְ לִלְכַת עִמּוֹ דֶּרֶךְ מִיָּל, לֶךְ עִמּוֹ שְׁנִים". עַד כֹּאן הַטֶּקְסֵט. אֶת הַפִּירוּשׁ וְהַיִּישׁוּם לְמַדְנוּ בְּאַלְפִּיִּים שְׁנוֹת הַיִּסְטוֹרִיָּה וּבִיִּיחּוּד בִּימֵי מַסְעֵי הַצֶּלֶב וְהָאִינְקְבִיזִיצִיָּה.

תחרות המחשבים

במעבר חד ננטוש את המקורות ונפנה לאחד התחומים החדשים יחסית במתמטיקה, תורת המשחקים, שהגיע לתודעת הציבור הישראלי בעקבות פרס הנובל לכלכלה שהוענק לפרופ' ישראל אומן. זהו מקצוע חשוב ומקסים המלמד אותנו רבות על תחומים שונים בחיים, מפילוסופיה ועד לאסטרטגיה צבאית. המילה 'משחקים' יכולה להטעות. בהקשר שלנו הייתי מחליף אותה במילה "אינטראקציה", אינטראקציה בין אנשים, בין קבוצות ומדינות, בין מגדרים או מיני חיות שונות. הבה ניצור לנו דוגמה פשוטה. נתאר לעצמנו מזגן מרכזי המשותף לשני משרדים, חלקים של משרד גדול שהתפצל. המזגן מקבל את החשמל מחיבורים בשני המשרדים. לכל משרד מתג הפעלה. שני שכנים חדשים, זרים זה לזה, נכנסים למשרדים. אני אחד מהם. אם נשתף פעולה ונפעיל בשעות הקבועות את המתגים, ההוצאות תתחלקנה בינו בשווה. דא עקא, שהמיזוג יפעל בשני המשרדים, אף כשרק שכן אחד יפעיל את המתג במשרדו. או אז, בפועל, אותו אדם, הפרייאר, ישלם את נוחיות שכנו, הבוגד. כמובן שכדאי לי לבגוד אם שכני פרייאר. אם שנינו נבגוד, נסבול מקור מקפיא או חום מחניק שיבריא את כל הקליינטים. מצב זה חוזר יום יום. כיצד אני פועל, אני יודע. כיצד פועל היום שכני? זאת אדע למחרת השכם בבוקר, כשאבדוק את מונה החשמל. אנו משחקים מעין "משחק". כל אחד מאתנו יכול, יום יום, לתרום את חלקו או לרמות. עד כאן הנתונים. עתה השאלה. כיצד עלי לפעול כדי לקבל כמה שיותר נחות בכמה שפחות כסף?

כדי לקבל את התשובה פניתי אל רובוט מומחה בתורת המשחקים, העיוור בכל מה שנוגע לערכים ומוסר, אבל היכול לחשב בדיוק מה מהי "האסטרטגיה" המועילה ביותר מבחינה כלכלית, מה כדאי לי לעשות מבחינה אגואיסטית טהורה. ממי למד הרובוט? חינוכו התחיל ב-1984 כאשר רוברט אקסלרוד מאוניברסיטת אן-ארבור במישגן הכריז על תחרות בין תוכנות על דילמה קרובה לשאלת השכנים ("דילמת האסיר החוזרת"). התוכנות התחרו זו נגד זו ב-200 מהלכים, "כאילו" במשך 200 ימים של חיי שכנות. כל תוכנה ייצגה דרך פעולה מסוימת, ששחקה נגד התוכנה המייצגת את דרכו של השכן. אחת התוכנות בגדה תמיד, שנייה – בחרה תמיד בדרך הפרייאר והתעלמה מפשעי השכן, שלישית פעלה באופן אקראי, וכו'. הרובוט אליו פניתי, פעל לפי התוכנה שניצחה בתחרות, וכך הוא ייעץ לי: "ביום הראשון תהיה הוגן, תפעיל את המתק. מהיום השני והלאה תבחר בדרך שבחר שכנך אתמול, וזאת למרות שאם הוא ימשיך לבגוד תקפא. תקפא נפשך עם פלשתים! ותצליח!" התוכנה הפשוטה הזאת, שאורכה ארבע שורות בשפת Basic, נקראת 'Tit For Tat'. זהו ביטוי עתיק, שדרשות שונות ניסו להסבירו. תרגומו לעברית פשוט ביותר: 'עין תחת עין', כלומר (תהילים יח, כו-כז): "עם חָסִיד תִּתְחַסֵּד... וְעִם עֶקֶשׁ תִּתְּפָתֵל".

שיתוף הפעולה ביני לבין שכני, משתלם מאוד לתוודך ארוך. הוא גם מוסרי יותר. אך מה אעשה כששכני בוגד? מצביעים עלי בזלזול "גם אתה...?" כן! ומעמק הבכא אנו שומעים דרשה שונה: "התקוממו נגד הרשע; ולמכים אותך על הלחי אכן, תן את הלחי השניה כלחי שמשון (שופטים טו, טז) "בְּלָחִי הַחֲמֹר חֲמֹר חֲמֹרֶתִים"; כשיגזלו את כותנותיהם של העניים, "פִּתְחַ חֲרָצְבוֹת רָשָׁע... כִּי תִרְאֶה עָרֹם וְכִסִּיתוֹ" (ישעיה נח ו-ז) והאונס אותך ללכת עמו? ... אל תשחרר מחבלים!".

Ilunga

בין שידורי הנבלה האנטי-ישראלית שמשמיעה תדיר הבי-בי-סי מלונדון, הושמעה פעם התייחסות חכמה לתופעה שכולנו נתקלנו בה, מלים שאין אנו מסוגלים לתרגם לשפה אחרת. שלוש מלים הובאו כדוגמה, אחת מהן מן השפה היידיש: השלימזל. אני הייתי מוסיף מיד את ה'שלומיאל', שהרי הוא השופך את המרק על מכנסי השלימזל, או בנוסח אחר "בארץ השלימזלים השלומיאלים מושלים". הבי-בי-סי הביאה מילה שניה ביפנית ממנה אתעלם, ושלישית מדרום מזרח קונגו (קינשסה): ilunga. פירושה שיש לסלוח פעם, פעמיים, בשום אופן לא בפעם השלישית. הרובוט אליו פניתי התלבט בנוגע לתוכנה בנויה על העיקרון הזה. חז"ל לא. הם הלוא למדו בדיני נזיקין שבפרשת 'משפטים' שיש להבדיל בין תם למועֵד (הפוגע בפעם השלישית או הרביעית). והם גרסו שכך פועל הקב"ה (איוב לג, כט-ל): "הֵן כָּל אֱלֹהִים יַעֲלֶה אֶל פְּעָמִים שְׁלוֹשׁ עִם גָּבֶר, לְהָשִׁיב נַפְשׁוֹ מִנִּי שְׁחַת". כך יש להבין את נבואת עמוס: "כֹּה אָמַר ה' עַל שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעִים... וְעַל אֶרְבָּעָה לֹא אֶשְׁיָבֶנּוּ". אמנם כן! הא-להים שאנו מאמינים בו הוא א-ל רחום וחנון אך גם א-ל נקמות ה'. ומההיסטוריה למדנו שאדרבה. כשהנקמות יהיו בא-ל, יוכלו הרחמים לשכון בין איש לרעהו. אנו, שהיינו לא בהר האושר, אלא בבקעות מלאות עצמות, יודעים לספר שהעולם מלא נקמות, ואין לנו מספיק מלים במילון כדי לתארם. 'עין תחת עין' איננו חיפוש נקמה, אלא תיקון השותפות האנושית, שלא יהיה חוטא נשכר. או אז יהיו פחות קורבנות בעולם.